

KRİZDEN ÇIKIŞTA BİLİM İNSANLARININ ROLÜ: PATOČKA'DA "BİLİMSEL VİCDAN"

Alkan ARSLAN¹

ÖZET

Edmund Husserl'de kriz düşüncesi Avrupa bilimlerinin krizi şeklinde bir ifade ile gündeme gelir. Avrupa bilimlerinin krizi bir bakıma Avrupa ruhu olarak düşünülen tinbilimlerinin (*geistwissenschaft*) yaşadığı dönüşüm ve düşüştür. Bu düşüşü kolaylaştıran unsurların başında genel olarak naif bir nesnelcilik şeklinde kendini gösteren doğalcı tavrın egemen olması, beraberinde akli araçsallaştırması ve bunun evrensel bir bilinç şeklinde yapılanması gelmektedir. Husserl, modern bilimsel düşünce olarak egemenliğini kazanan ve kendini dayatan bu dönüşüm sürecinde "anlamın akıp gitmesinde" bütün bir yaşamı etkileyen bir buhranın ortaya çıkışını görür. Bu buhran anlamdan uzaklaşan bilimin salt tekniğe indirgenmesi ile gerçeklik ile ilişkiyi sorunlu hale getirmektedir. Ayrıca bilim insanlarını olumsuz yönde etkileyerek egemen naif nesnelciliğin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Bilimlerin üzerindeki baskının gerekçelendirebilir ideolojik, siyasi ve ekonomik dinamiklerle bağlantısı düşünüldüğünde, çağımızda araçsal aklın aşılamadığını görmekteyiz. Husserl'in "yaşam dünyası" (*Lebenswelt*) temelli kriz okumalarını toplumsal arka planı odağında tutarak geliştiren Jan Patočka'nın, yaşanan kriz karşısında bilim insanlarının nasıl bir pratik konum izleyebileceklerine dair görüşleri bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bu makale, Jan Patočka'nın çalışmaları içinde yer alan bilimsel vicdan kavramı üzerinden bilimlerin ve genel olarak da hayatın teknikleşmesiyle süregiden "anlam kaybından" ve araçsal aklın hegemonyasından çıkışın imkanına odaklanmakta ve Patočka'nın Sokratik meydan okumasının bilimleri yeniden köklerine geri çağırmadaki işlevi değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Patočka, Husserl, Teknoloji, Bilim, Vicdan

THE ROLE OF SCIENTISTS IN GETTING OUT OF THE CRISIS: "SCIENTIFIC CONSCIENCE" IN PATOČKA

ABSTRACT

Edmund Husserl's concept of crisis emerges with the expression "the crisis of European sciences." The crisis of European sciences is, in a sense, the transformation and decline of *geisteswissenschaften*, which are considered the essence of the European spirit. One of the main factors facilitating this decline is the dominance of the naturalistic attitude, which manifests itself as a form of naïve objectivism, leading to the instrumentalization of reason and its structuring as a universal consciousness. Husserl perceives the emergence of a crisis affecting the entirety of life in this transformation, in which modern scientific thought gains dominance and asserts itself, causing "the flow of meaning" to dissipate. This crisis renders the relationship with reality problematic by reducing science, which has drifted away from meaning, to mere technique. Moreover, it negatively affects scientists and contributes to the reproduction of the prevailing naïve objectivism. Considering the connection between the pressures on science and justifiable ideological, political and economic dynamics, we observe that instrumental reason has not been overcome. In this context, Jan Patočka's views gain significance, as he develops Husserl's crisis readings based on the concept of the *Lebenswelt* while keeping the social background at the center. This article focuses on the possibility of overcoming the ongoing "loss of meaning" and the hegemony of instrumental reason caused by the technologization of sciences and, more generally, of life, through Jan Patočka's concept of scientific conscience. It further evaluates the function of Patočka's Socratic challenge in calling the sciences back to their roots.

Keywords: Patočka, Husserl, Technology, Science, Conscience

¹ 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, arslana22@29mayis.edu.tr

GİRİŞ

Edmund Husserl, bilimlerdeki krizinin köklerine inmeye çalışırken temel bir dayanak noktası olarak tam olarak biçimselleştirilmiş modern doğa bilimlerindeki anlam erimesine veya anlamın kuruyup ortadan kalkmasına ulaşır. Anlamın kuruması ve artık ulaşamayacak kadar belirsizleşmesi durumu yalnızca bilimin kendisini değil, nihayetinde tüm ruhsal yaşamı ve toplumsalın kendisini de tehlikeye atan bir kriz durumunu üretir. Oysa başlangıçta bilimlerden ve bilimsel nitelikli bir felsefeden beklenen hakikate bağlılık ve sorumluluk içinde bir yaşama imkanını örneklendirebilmesidir. En azından bu sorumlu yaşamın mümkünlüğünü ve önemini biçimselleştirilebilir bir düzeyde de olsa gösterebilmektir. Modern bilim evrensel rasyonalite ile hareket eder. Bu doğrultuda geometri aritmetikleştirilir, nitel içerikler dolaylı biçimlerde matematikselleştirilir ve kesin bir nedensellik projesini olanaklı hale getiren biçimsel bir matematik kendine öncü bir konum sağlar. Her adımın pratikte kesin bir öngörülebilirlikle yansıtılması arzulanır. Formüller üzerinden belirlenen prosedürlerin biçimsel karakteri her bir uğrağın anlamının boşaltılmasını gerekli kılar. Sonuç deneysel verilerin kesin ve evrensel bir belirlenmesine varmaktır. Bu süreçte rasyonalitenin temel araçları olan matematiksel kavramlar ve teoriler sorgulanmayan bir gelenekten devralınarak teknik olarak değerlendirilir. Anlamlar ve kökenleri gittikçe belirsizleşir. Sonuç, devamlı olarak içeriksizlikle yapılanan bilimin tekniğe ve teknikleşmeye dönüşmesidir. Husserl'de teknikleşme negatif bir anlam taşır. Çözüm yeni seviyede bir transendental özneliktir. Yaşam dünyamıza başvurmak gerekir, bu dönüş özneliğe başvurmanın bir aşaması olarak önemlidir. Ancak burada önemli bir sorun kendini gösterir. Gerçekliğe dair üretilen anlamlar ile yaşam dünyamız yeniden inşa edilmekte ve dönüştürülmektedir. Nesneler belirli bir gerçeklik ve görev bilinci ile devamlı olarak düzenlenmekte ve sıraya konulmaktadır. Varlıkların dönüşen anlamları ile nesneler artık yalnızca bir kaynak durumuna indirgenirler. Dönüşen veya kuruyan anlamlarla birlikte yaşam dünyamız evrensel nitelikteki biçimsel genellemeler ile irtibatlarını yitirirler. Geline aşamada teknik dünya, mevcut dünyanın bir kopyası anlamında metafiziğin ortadan kalktığı bir belirme sürecidir. Modern teknolojiye dünyaya ve doğaya hükmeden artık insan değildir. Teknolojinin temel özü adeta bizimle olmak istemiyormuş gibidir. Husserl'in bilimlerde analiz ettiği teknolojik olanın egemenliği ve gerçeğin kaynağı olarak algısal deneyimin arka plana itilmesi, Heidegger'de varlıkla irtibatı halinde hakikati mümkün kılan insanın en temel özlerinden biridir. Kriz çok daha derine kök salmıştır ve varlığın dönüşümüne dair düşünülmelidir. Jan Patočka da Husserl'in aşkın fenomenolojisinden yalnızca ontolojiye değil, aynı zamanda insanın bir bütün olarak Varlığa karşı sorumluluğuna da dayanan varoluşsal bir fenomenolojik hattı izler (Votroubek, 2021: 195). Husserl'in başlıca kaygısı bilimsel yargıların temellendirilmesidir; Patočka'nın birincil kaygısı ise ahlaki ve öznel bir kesinlik arayışıdır (Kohák, 1986, s. 89). Patočka, Husserl'in "temelciliğinin" mirasçısı olmakla birlikte bu temelcilik artık bilimsel yapıların epistemolojik statüsünün sorgulanması ile sınırlı değildir. Sorumluluğunu üstlenmemiz gereken toplumsal bir varlık olarak ahlaki kararlar almanın kaçınılmaz ihtiyacı üzerinden karakterizedir. Bu zemin üzerinde eleştirisini geliştiren Jan Patočka'ya göre teknik çağın belirgin özelliği hesaplanabilir kaynaklar ve düzenli kullanımlarla insan faktörü de dahil her varlıktan mümkün olan en yüksek performansı almaya odaklanmasıdır. Bilimler ise bu performans artırımının biçimsel araçlarına indirgenmiştir. Bu karamsar tablo içinde tutunacak kavram feda etme ve vicdandır. Fedakarlık teknolojik dünyanın hesaplamalarında görünmeyen bir şeyin kalıcı varlığını temsil eder. Hayatı ve dünyayı anlama şeklimizde bir dönüşüme yol açabilecek bir deneyim olan feda etme mefhumu, bireyin kendisi ile yüzleşmesine ve mevcut çağı aşmasına yardımcı olacaktır. Bu dönüşüme muktedir bir diğer alan bilimler alanı ve özellikle tin bilimleri veya insanın toplumsal gerçekliğini araştıran beşeri bilimler alanıdır. Negatif sürecin bir paydaşına ve çıktısına dönüşen bilimleri yeniden olumlu bir amaç doğrultusunda değerlendirmek için bir paradigma değişikliğine ihtiyaç bulunur. Jan Patočka için süreçteki yardımcı kavram bilimsel vicdandır. Bu makalede ilk bölümde Husserl'de krizin bilimlerdeki arka planı ana hatları ile ele alınacak, ikinci bölümde bilim insanları bağlamı göz önünde bulundurularak krize içeriden bir yanıtın imkanı ve fenomenolojik bir çerçeveye yönelmede bilimsel vicdan ilkesinin veya bilimsellik bilincinin öne çıkan özellikleri değerlendirilecektir.

Bilimlerde Krizin Arka Planı

Husserl'in kesin-sağlam bir bilim olarak felsefeyi temellendirme çabası kendi kavşaklarını üretmiş bir süreçtir. Bu kavşak noktaları bir berraklaşma ve zenginleşmeye tekabül eder. Husserl'in fenomenolojik girişimi uzun süredir etkisini gösteren bir kriz durumunun varlığının ve çok yönlü etkisinin ortaya konulması ile birlikte yapılanmıştır da denilebilir. Husserl'de kriz okumaları özellikle *Avrupa Bilimlerinin Krizi ve Transandantal Fenomenoloji* çalışmasında temel başlıklar altında sıralanır. Bunlar genel olarak kesin bilimlerdeki kriz durumu, bilimlerdeki pozitivizmin yapılandığı kriz durumu, kesin bilimleri model aldıkları için beşeri bilimlerdeki kriz durumu, psikoloji alanındaki kriz durumu, çağdaş kültüre dair yani Avrupa insanlığına ait kökten bir kriz durumu ve felsefede yaşanan kriz durumu olarak belirtilebilir (Husserl, 1970: 7). Burada felsefenin genel olarak yaşamdaki ve bilimlerdeki krizi ele alan özel bir rolü olduğu göz önünde bulundurulursa, krizi analiz etmesi gerekenin krizi gibi bir durumla karşılaşırız. Bu özel durum Husserl ve takipçileri açısından fenomenolojik çerçevenin gerekliliğine ve zenginleştirilmesine dair bir imkan olarak görülmüştür.

Husserl için ortada ciddi bir eksiklik durumu vardır. Bir yanda gelişen ve kendi araştırma nesneleri ile ilişkileri doğrultusunda çeşitlenen bilimlerin büyük atılımı, beraberinde tekniğin örgütlenmesi ve bunun toplum üzerinde devamlı bir etki durumu vardır. Ancak diğer yanda tüm bu işleyiş içinde dünya deneyimine dair öznenin yaratıcı katkısı ya ihmal edilmekte ya da aklın araçsallaştırılması ile birlikte bir tür körelme ve Avrupa insanlığını kuşatan çöküş durumu etkisini göstermektedir. Husserl, yaşanan kriz durumunu ve etkisini ele alırken bilimin problemlili bir işleyiş içinde olduğunu düşünür. Bilimler açısından bakıldığında kriz ilk önce bilimin yaşama yönelik anlamının yitirilmesi olarak kendini gösterir (Moran, 2015: 21). Yani bilimin saf olgulara dair salt "objektif" ve varoluşumuza dair "tasarruflu" tutumu, fenomenlere yaklaşımımıza dair naif bir "doğalcı" tavrın kuvvetlenmesi ile ilişki içindedir, ki bu doğalcı pozisyon krizin izini sürmeyi veya gidişatı kesintiye uğratacak bir müdahale imkanını ortadan kaldırmaktadır. Bu durum Husserl açısından insanlığın ruhu olarak görülen Avrupa'nın araçsal olmayan bir rasyonellik içinde evrensel olan telosuna gidişatı açısından bir engeldir (Şan, 2017: 242). Burada geçmiş referansı belirleyici önemdedir. Bilimlerin ve Avrupa insanlığının krizine dair Husserl'in hamlesi bir yönüyle geçmişte veya bilinen başlangıçta neyin öne çıktığını hatırlamayı içerir. Husserl'e göre geçmişte olan yaklaşım, bu tek tek ulusların ötesinde olan bir tür ideal erektir. Husserl'in tespit ettiği üzere, gerek naif Aydınlanma düşüncesi gerekse yirminci yüzyıla doğru etkisini hissettiren pozitivizm ve çeşitli idealizm biçimleri bu evrensel ruhu negatif yönde dönüştürmüş veya etkisiz hale getirmiştir. Öte yandan Husserl, kesin bilimlerin bilgi iddialarını ve gerçeklerini ciddiye almamanın irrasyonalist bir pozisyona sürükleyeceği konusunda nettir. Husserl'de, Galileo fiziği ve Öklid geometrisinin fenomenolojik yaşam dünyası analizlerinin amacı, indirgemeci olmayan bir şekilde ne nesnelciliğe ne de natüralizme başvurmadan, kesin-bilimsel rasyonaliteyi açıklayabilmektir (Hanna, 2014: 757).

Krizin doğa bilimlerindeki seyrine bakıldığında aslında idealleştirme yönünde bir tür unutma veya yok saymanın etkili olduğu görülür. Husserl'e göre bilimler, soyutlama (işlemsel olarak tanımlayamayacağımız tüm unsurları ve yönleri dışarıda bırakma), idealleştirme (somut bireysel varlıklar yerine ideal yapıların ikame edilmesi), biçimselleştirme ve işlevselleştirmeyi içeren çok karmaşık teorik faaliyetlerin sonucudur. Bilimsel araştırmaya girilince süreçlerin bilimlere dayattığı sınırlar yavaş yavaş unutulur ve gerçeklerin bilimsel gerçekler olduğuna dair bir noktaya yönelim gerçekleşir (Kockelman, 1989: 371). Gerek deneysel gerekse matematiksel fizikçiler için kesin bağıntılar ve ideal kutupların arayışı gündelik yaşama dair çerçevenin göz ardı edilmesi ile birlikte işler. Oysa bu yok sayılan alan, birlikte hareket edilen formüllerin ilk anlamlarının kaynağı olan bir alandır. Bu alan veya dünya, doğa bilimleri tarafından, özellikle de fizik tarafından bir tür düşünce kisvesine büründürülmüştür, bu da yalnızca yöntemi olan bir şeyi gerçek varlık olarak kabul etmemize neden olur. Aklın bu rasyonel netlikten muaf işleyişiyle birlikte doğa bilimi fikri bir tür krize doğru sürüklenir (Moran, 2015: 24). Doğa bilimi, kapsamlı bir şekilde manipüle edilebilir, anlaşılabilir verilerin salt olgusal bir disiplinine dönüşebilir ve doğanın bir nihilizmi haline gelir. Patočka'ya göre bir disiplin ve bilimsellik modeli olarak matematiksel doğa bilimi, yakın zamana dek modern nihilizmin başlıca kalelerinden biri olmuştur (Patočka, 1996: 71-72).

Husserl'in bilimlere yönelik eleştirisi, kesin bilimler (fizik ve geometri) ile sınırlı değildir. Geniş anlamıyla beşeri bilimler olarak da ifade edilebilecek tin bilimleri (*geisteswissenschaften*) eleştirinin merkezinde yer alır. Bu bilimlerin doğrudan merkezi olarak insan varoluşunun değerleriyle ilgili olması krizin genele yönelen doğasını temellendirebilmek açısından önemlidir. Husserl, özellikle insan öznelliğinin bilimi olarak psikolojiyi çağın örnek ve ayrıcalıklı bir bilimi olarak görmektedir. Husserl'e göre gerek gecikmiş gelişimi gerekse metodolojik zorlukları ile psikolojinin krizi aslında bir bütün olarak kültür biliminin karşı karşıya olduğu krizin bir simgesidir (Moran, 2012: 123). Bilim insanlarının rolü veya genel toplumsal üretim sürecindeki rolleri ancak içinde bulunulan bir bilim yapma ortamına ve bu ortama dair kurucu veya yönlendirici düşüncelerle birlikte ele alınabilir. Modern bilimin üzerine kendini inşa etmeye çalıştığı nesnellik ve öznellik arasındaki temel kartezyen ayırım, öznelğin doğasını temel olarak yanlış anlamıştır. Yaklaşık olarak Galileo'dan itibaren nicel ve matematiksel ilişki ve kategoriler üzerinden kendi meşruluğunu temellendirme yönelimindeki modern bilim anlayışı, gerçekliğin ölçülebilirliği ve formal bir gösterime sahip olması iddiası ile hareket etmiştir. Dünyanın deneyimlenme biçimi olarak öznelğin duysal deneyimin sınırlılığı ile birlikte düşünülmesi, öznelğin ihmal edilmesi veya indirgenmesi eğilimini canlı tutmuş, dünyanın tasarımına dair bir kriz durumu kendini göstermiştir. Öznelğin indirgenmesi, naif nesnelci bilim anlayışını kuvvetlendirirken bu durum öznelliği dikkate alan yeni gelişen bilimsel disiplin ve çerçeveleri de kendi bağlamı üzerinden belirler. Kartezyen yol, kesin kanıt alanı sağlama ve bu şekilde kesin bilginin inşa edilebileceği bir temel oluşturma zemini olarak kabul edilir. Husserl'in tavrı kartezyen ayırımın önemini teslim eden, ancak bu yaklaşımda tanımlanan egonun durumunun yeniden değerlendirilmesini içerir. Husserl, fenomenolojinin temellerinin kartezyen bir ego temelinde atıldığı iddiasından vazgeçmezken, mutlak bir egodan bir bilim olarak felsefenin türetilmesinin kolay olmadığını savunur (Luft, 2004: 208) Kartezyen öznellik, öznelliği fenomenolojik sezginin bir alanı olarak kavramada yetersiz olsa da, etkisini genel tin bilimlerinin tamamına doğru genişletir. Bunun ifadesi psikoloji başta olmak üzere tin bilimlerinin doğa bilimlerinin nesnelci yöntem ve yaklaşımına öykünmesi durumudur. Husserl, bu öykünme durumunda gerçekten tam anlamıyla bilimsel bir psikoloji için engel teşkil eden doğalcı tavrın etkisi olduğunu düşünmektedir (Husserl, 1995: 39). Öte yandan doğa bilimcileri, içine düşülen kriz durumuna dair her tür metafiziğin kovulması şeklindeki naif bir tavır ve beklenti ile süreci yönetmeye çalışırlar ki, Patočka'ya göre bu yine bir unutmayı içerir. Bu kez unutilan şey, netliğe ulaşma doğrultusunda gerekli olan araştırma yönünün fizikte uygulananın tam tersi olduğudur.

Bilimin Kendini Sorgulaması

Patočka, modern bilimin doğanın güçlerini matematiksel denklemler olarak ortaya çıkardığını ve bize onları hesaba katma yeteneği verdiğini belirtir (Lubica, 2016: 140). Modern insanlar bu matematikleştirilmiş doğayı "sömürmek ve genişletmek için yalnızca bir hak olarak değil, aynı zamanda görevli bir araç" olarak anlarlar. Formüller ve izlenen diğer biçimsel prosedürler anlamın hızlı bir şekilde erimesini kolaylaştırır. Ortaya çıkan durum bilimin tamamen tekniğe veya doğayı kesin bir şekilde hesaplama iddiasındaki teknikleşmeye dönüşümüdür. Dünya ve insan yaşamını katı bilim ve matematiksel formüllerle açıklamak, insanın kendisinin olduğu şeye yani hakikatle orijinal bir ilişki içinde durabilen bir varlığa erişmesinin önünde bir engeldir (Belejkancicova, 2022: 2). Bilim, dönüştüğü teknolojik-teknik biçimiyle kapitalist üretim ilişkileri açısından en başta hesaba katılması gereken belirleyici bir üretici güç olarak değerlendirilir. Artık mesele böyle bir bilimin artık nasıl yönetileceğidir. Bu durum yaşanan dönüşümün farkında, aklın araçsallaşmasına, yeni tür araçsalcı pozisyonlara kapılmadan itiraz edebilecek, anlamın eriyip gitmesine karşı bilinçli bir tavır geliştirecek kuramsal bir unsur gerekli kılmaktadır. Bu tavır sistemli bilgi üretimi ve aktarımı sürecinde çalışan bilim insanlarına özellikle önemli bir sorumluluk yükler. Gerek doğa bilimleri gerekse beşeri bilimler alanlarından bilim insanları, yaşanan kriz karşısında bilginin doğası ve hakikatin daha derin anlamı ile etkin şekilde ilgilenebilecek teorik ve pratik yatkınlıklara sahiptir. Bilim insanları krize içeriden bir yanıt verebilirler. Ancak yaşam dünyası ile bilim dünyasındaki karşılıklı ilişkinin doğru şekilde kavranması bir ilk adım olarak gereklidir. Bilim, yaşam dünyasından hem yararlanır hem de onu etkiler. Teorik içgörüler yaşam dünyası tarafından özümseir ve içinde bütünleştirilir (Zahavi, 2019: 64). Yaşam dünyası bilim için değerli gözlemler ve veriler sunar, bilim ise yaşam dünyasına yeni davranış ve düşünce kalıpları kazandırır. Örneğin ürün verimliliğinde düşüş, mevsimlerin beklenenden farklı süre ve etkilerle yaşanmasına bağlı doğal afetler, toprak yapısında bozulma veya zararlı yeni

organizmaların türemesi gibi olgular ve öznel arasındaki etkileşim bilim dünyasının iklim dostu tohum kullanımı, sürdürülebilir tarım teknikleri veya organik gübrenin önemi gibi konularda çalışmalara yönlendirir. Bu çalışmalar ile yaşam dünyasına geri dönülür ve verili bir bağlamda yeni normların içselleştirilmesi gündeme gelir. Bu irtibatın gözden kaçırılması veya bilimsel yapıların yaşam dünyasına referanslarından bağımsız olarak yorumlanması Husserl'in dikkat çektiği bilimsel yapıların yalnızca ampirik olguların teknikleştirilmesi ve idealize edilmiş yaklaşımlar olarak anlam taşınması veya anlamdan boşaltılması tehlikesini üretir (Rouse, 1987: 224).

Bir diğer dikkat çekilmesi gereken husus, bilim insanlarının her zaman için belirli bir toplumsal-tarihselliğin ve bu toplumsala dair öne çıkan toplumsal imlemlerle ilişki içinde hareket etme durumudur. Bilim insanlarının özellikle egemen siyasi-ekonomik güç ilişkilerinin belirlediği ve etkisini felsefi güç ilişkileri (maddeci veya idealist pozisyonlar) ile etkileşim içinde gösteren, kendiliğinden bir felsefi pozisyona veya düşünme biçimine yönelik güçlü çekimleri göz önünde bulundurulmalıdır.² Bilimlerin kendi mantıklarını oluşturdukları başlangıç noktaları olarak kabul edilen kategorilerin aslında genişletilmiş bir tarihin sonucu olduğunu dikkate almak gerekir. Bilimsel araştırmalar belirli bir sosyo-ekonomik bağlamda yürürlükte olan bilgiler ve üretim araçları tarafından yönlendirilen sosyal uygulamalardır (Zwart, 2022: 177). Bu doğrultuda bilimsel söylemlerin üretimi ve işleyişiyle bağlantılı bütünleştirici ve merkezileştirici iktidar etkilerine dair bir farkındalığın önemini vurgularken, bilim insanları ve entelektüeller bu etkiyi ve işlevini devamlı olarak göz önünde bulundurmak durumundadır. Bilimlerin spesifik alanlarındaki entelektüeller bir yönüyle iktidar etkisi altında kalsalar da, alanlarındaki bilgi ile kurdukları özgün ilişkilerinden kaynaklı stratejik konumlarını devam ettirirler (Foucault, 2011: 49). Göz önünde bulundurulması gereken nokta, güç ilişkilerine, bu etki ile devamlı olarak belirlenen içinde hareket edilen zemine, gerekse bununla etkileşim halindeki akıl karşısında kendi öznelliğini dikkate alacak eleştirel – mesafeli bir bilinç durumudur.

Jan Patočka, bilimsel yaklaşımın eğer dikkatli şekilde ele alınırsa değerli bazı özellikleri bulunduğunu belirtir (Patočka, 2022: 214). Bilimsel yaklaşım, her şeyden önce özünde bilinçli ve nesnel olmaya yönelik bir tür aktif bir yaklaşımdır. Bilim insanları araştırma nesnelerine yönelik çalışma yürütürken kendilerini büyük ölçüde öznel perspektiflerden uzak tutmaya çalışırlar. Bu öznel perspektifler gündelik yaşamda dünyayı belirli bakış açıları üzerinden deneyimlemenin imkanını sunarlar. Örneğin sorgulama ihtiyacı hissedilmeden benimsenen verili toplumsal bağlam veya beden kadar, öznel yaşantı ve algılar da bir doğal nesne olarak kabul edilir. Bu öznel deneyimler, örneğin zamanın ilerlemesi veya toplumun bir bütün olarak algısı öznel olanın tipik doğal görünmesi kapsamında düşünülebilir. Her ne kadar doğal gözükse deneyimler, çeşitli bilinç yapıları ve anlamlandırma süreçlerin etkilerini üzerlerinde taşıyor olsalar da gerçekliğin ve bilginin olanağına dair verili olarak kabul edilirler. Bilimler bu verili veya sorgulanmamış kabul edilen zemin üzerinden beslenirler. Bu doğrultuda öznel perspektiflerin dünyadaki mevcut durumumuza dair bir tür doğalcı karakter içerdiği düşünülürse, bilim insanlarının kendi faaliyetlerinde bu tavrı askıya almaya yatkın kişiler oldukları belirtilebilir. Patočka'nın ifadesi ile bilim insanları nesnelliğe ulaşmaya çalışırken bile öznel olduklarının farkındadırlar ve “onu feda etmeyi, riske atmayı, sorunlu hale getirmeyi seçerler” (Patočka, 2022: 214). Bu bilinçli tavır belirli bir otorite düşüncesi ve etkisi ile de çelişkili bir ilişki oluşturur. Karar verme sürecinde araştırma nesnesinin veya şeyin kendisinin aktüel durumu belirleyicidir ve bu durum tamamlanmış kapalı bir ilişki biçimine izin vermeyecek bir esnekliği gerekli kılar. Bilim insanları, dünyanın deneyim ve bilim dünyası şeklindeki görünme biçimlerinin fark edilmesinde belirli bir avantaja sahiptirler, bununla birlikte naif bir pozisyona düşmemek için bilim dünyasını salt tezahür edenin arkasındaki dünya olarak değil, incelenen gündelik deneyim dünyası olarak dikkate alabilmek önemlidir (Zahavi, 2019: 65). Bilimlerdeki bölünme ve bilim insanları arasındaki irtibatsızlaşmanın derinleşmesi karşısında bu arka plan daha bütüncül girişimler için bir imkan sunabilir. Bilim insanının nesnesi ile ilişki halinde devamlı olarak kendini incelemesi ve değerlendirmeye tabi tutması gerekir. Bu devamlı inceleme durumu, geride bırakılan naif anlam sonrası yeni anlam arayışları açısından da önemlidir.

²Althusser, bilim insanlarının kendiliğinden felsefesinin içeriğinin çelişik fakat kendiliğindenlik özelliğinde birleşen iki öğeden oluştuğunu belirtir. Birinci öğe bilim içi olarak düşünülen maddeci-nesnelci pozisyonudur. Bilimsel bilgi nesnesinin dışsal ve maddi olarak gerçekten var olduğuna ve nesnelliğine yönelik inancı içerir. İkinci öğe ise “bilim dışı” olarak tanımlanır. Bunlar felsefi tezlere dönüştürülebilecek inançlar veya inanış biçimleridir. Bilimsel pratik dışında oluşan fakat bilimse süreçlere yansımaları bulunan inanışlar şeklinde düşünülür. Bkz: Althusser, L. (2003) *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi*. İstanbul: İthaki Yayınları, ss.110-111.

Bilimsel Vicdan

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki evrede krizin yeni gelişmelerle derinleşmesi, bir yandan küreselleşme ve genişleyen kapitalist toplumun, diğer yandan genişleme arayışındaki reel sosyalizm deneyimlerinin araçsalçı rasyonalist işleyişlerine karşı Jan Patočka tarihe bakarak bir sorunsallaştırmayı gündeme getirir. Gerçek felsefenin, düşüncenin ve yaşam deneyiminin sentezinde doğduğu şeklindeki bir yönelim ile hayatın gerçeğini savunan Jan Patočka'nın çizgisi, bilgi ile birlikte düşünülmesi gereken temel değerlerin topluma önemini hatırlatma çabası ile bir yönüyle Sokratik bir girişimdir (Zelinsky, 2019: 378). Kullanılacak malzeme tarihsel-toplumsala daıdır. İçinden geçilen çağdaki süregiden savaşlar ve yıkımlar, tarihin sorunsal tarafını verir. Günümüz krizi, teknoloji, örgütlenme ve gücün tek bir güç biçiminde toplanmasıyla nitelenir. Bu durum mevcut dünya anlayışının niyetleriyle uyumludur; mevcut dünya "güç ve yaşama gücünün" hüküm sürdüğü yerdir (Ritter, 2017: 391) Öne çıkan bu güç konsepti anlam ile irtibatlandırılmıştır. Tarihin verili bir zamanındaki belirli bir anlam, farklı şekillerde yorumlanabilir ve yine anlamın nasıl alınacağı verili bir tarihsel anın etkisi üzerinden belirlenir. Teknoloji ve ona atfedilen değerler tarihseldir. Her tarihsel evrede geçerli olacak sabit bir anlamın olmaması özne açısından eleştirel mesafeyi getirir. Mesafelenme anlam dolayımındaki bireyin dışında değil yeni bir duruma geçmeyi tercih eden bireyin kendisindedir ve her zaman bir eylem durumu ile karakterizedir. İnsanlar, içinde bulundukları toplulukta ancak kendilerini olumsuzlayarak eylemleri ile kendilerini kurabilirler. Bu kurma aynı zamanda bir uzaklaşmayı da içermektedir. İnsanlar anlamlardan muaf bir şekilde yaşayamazlar. Naif karakterdeki anlamın sarsılması durumu, insanların doğrudan verili anlamdan umutlarını keserek bunu ileriye yönelik bir yol olarak kabul etmeye hazır olmaları koşuluyla yeni bir kuramsal yönelime vesile olabilir. (Junglos, 2020: 311) Bilimler alanı bu açıdan krizin etkisini derin şekilde taşısa da halen önemini korumaktadır.

Fenomenlere yönelik bilimsel bir sağduyu ile mesafeli tavır alış, pratiği yönlendiren ilkesel bir tutum ve pozisyonun varlığını kapsar. Patočka'da "bilimsel vicdan" veya "bilimsel bilinç" kavramı bu açıdan işlevseldir. Öznellik ile özel bir ilişkisi bulunan "bilimsel vicdan" süregiden krize karşı epistemolojik-etik temeli bulunan bir bilinç durumunu ifade eder. "Bilimsel vicdanının" aynı zamanda bir "bilim vicdanını" içerdiği de belirtilebilir. Patočka, bir ayrıma giderek bilimsel vicdanı tanımlar; "Bilimsel vicdan, konunun özgür ve bireysel olarak tanımlanmasını, kişinin sonuçlarını açıklama özgürlüğünü vb. gerektirdiğini varsayan "özgür bilimsel araştırma ilkesinden" aslında başka bir şeydir" (Ritter, 2017: 215). Bu açıdan bilimsel vicdanın kuramlar, pratikler, sorunsallaştırmalar, keşifler gibi pek çok alanda kendini ortaya koyabilen aktif bir ilke, bir bilinç durumu ve yaklaşım olduğu belirtilebilir. Yani herhangi bir bilimsel alan ile veya tarihsel gelişim evresi ile sınırlandırmaya karşı direnç gösteren bir yapıdadır. Patočka, bilimsel vicdanın bir ilke olarak hem biçimsel olduğunu yani konudan bağımsız olarak doğruluğunu devam ettirdiğini, hem de hipotetik bir yönü olduğunu düşünür. Bilimsel vicdanın kurduğu özneler arası etkileşimin bilimin bürokratikleşme tehlikesi karşısında olumlu bir rol oynayacağını savunan Patočka'ya göre, çürümenin etkisi kendini dışsal olarak otorite talepleri, statü dayatmaları veya herhangi bir dışsal başarı baskısı şeklinde gösterse de, bilimsel vicdanın verili olan dışarı ile özel bir ilişki içinde olması verimli sonuçlar doğurabilir. Bu dışsallık bilimsel açıdan yetersiz kaynaklarla ilişkisi içinde ele alındığında artık şüphe uyandırır ve hızlı bir şekilde içselleştirilmez (Ritter, 2017: 215). Patočka, insanların verili olanı aşma yeteneğine güvenir ve dünyada verili olandan başka bir "bir şey" ile ilişkinin imkanına yönelir. Bu bağlamda tarihi de "görünmez bir alana dayanan bir dünyanın inşası" şeklinde yorumlamak ancak verili olmayan ile ilişki üzerinden somutlaşır (Ritter, 2017: 394-395).

SONUÇ

Husserl'de Avrupa insanlığının ve bilimlerin krizi temel olarak anlam yitimi ile birlikte rasyonalizmin krizi olarak öne çıkmış, özellikle krizin derinleşmesinin taşıyıcıları olarak olgu meselelerine dair metodolojik sapmalara dikkat çekilerek krizden çıkışın temel yönelimi ve araçları tanımlanmaya çalışılmıştır. Husserl'in birinci tekil şahsı merkezine alarak egemen hale gelen doğalcı tavrın askıya alınmasını içeren fenomenolojik projesi, güçlenen realizm veya yeni olgucu, naif nesnelci rasyonalizme karşı farklı bir yolun mümkünliğini göstermiştir. Husserl'in takipçilerinden Jan Patočka, araçsalçı aklın uzunbitimli etkisini bir yandan kapitalist üretim biçiminin kurduğu birey-

toplum ilişkilerinde, diğer yanda bürokratik nitelikte negatif bir sosyalizm pratiğinde tecrübe etmiştir. Patočka, krize dair gerekli olan tavrı düşünürken bizi çevreleyen deneyim dünyasına, toplumsal fenomenlere ve bilimlerin işleyiş tarzına götürür. Bu hamle çözüme dair çeşitli teklifleri de somutlaştırır. İhtiyaç duyulan şeylerden biri teknikleşmenin hızlanması ile biçimsellik altında anlamın erimesine karşı bilinçli bir tavidir. Bilimlere ve bilimsel çalışmaya dair genel bir yaklaşım ve bilinç durumu bu açıdan çeşitli imkanlar sunmaktadır. Bilimsel vicdan olarak ifade edilebilecek bu ilke, tutum veya yönelim, bozucu etkilere karşı belirli bir korunaklılık durumu sağlar. Ancak Patočka bilimsel vicdan ilkesinin kriz ve bozulma karşısında kendi ikili özelliğinin farkında olunması gerektiğini belirtir. Bu ilke bilimsel açıdan olması gereken bir bireysellik ile ilişki içindedir. Ayrıca bilim insanların ve kurumların ortak arka planlar ve yönelimler ile dayanışmasını da gündeme getirir. Bilimsel vicdan, gerekli olan mesafelenme ve bozucu etkiye karşı bağımsızlığın istikrarı açısından bir tür bilim insanları dayanışması ile karakterizedir. Dikkatli bir şekilde ele alındığında fenomenolojik bir projeye yönelmeyi de kolaylaştırabilecek bilimsel vicdan, yerleşik gözüken kurumlarının tezahür süreçlerini sorgulayabilir. Bu sorgulama toplumsal alandaki yapı ve kurumların siyasi-ideolojik örüntülerinin farkına varılması ve tarihselliğinin gösterilmesi açısından da faydalı olabilir. Diğer bilim alanlarından başkalarının katkısı ve bilinçli müdahalesini gerektiren, bu bağlamda en geniş anlamıyla bilimler alanı içinden geliştirilecek bilinçli ve dayanışmacı bir tavır değişikliğine imkan tanır. Bilimsel vicdan, bu açıdan başkalarını ve dünyayı önemsemekle karakterize olacak bir rasyonalitenin ve etğin izinin sürülebilmesinin mümkünlüğünü de ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Althusser, L. (2020). *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi* (çev. Tümertekin, A.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Belejkancicova, M. (2022). The Ethical in Jan Patočka's Thought: Sacrifice and Care For The Soul. *M. Ethics and Bioethics (in Central Europe)*, 12(1-2), 1-12.

Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi. Seçme Yazılar 1* (çev. Ergüden, I. ve Keskin, F.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hanna, R. (2014). Husserl's Crisis and Our Crisis. *International Journal of Philosophical Studies*. 22:5, 752-770.

Husserl, E. (1995). *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe* (çev. Mengüşoğlu, T.). 2.Baskı.İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Husserl, E. (1970). *The Crisis of the European Sciences and Transcendental Philosophy*. Evanston: Northwestern University Press.

Votroubek, J. (2021). Martin Ritter, Into the World: The Movement of Patočka's Phenomenology (Cham, Switzerland: Springer, 2019). *Journal of French and Francophone Philosophy*, 29(1-2), 193-197.

Junglos, M. (2022). Problematization of Meaning: Subjective-Practical Possibilities for Freedom/Liberation in Jan Patočka and Paulo Freire. *META: Research in Hermeneutics, Phenomenology & Practical Philosophy*. Vol. 14 Issue 2.

Kockelmans, J.J. (1989). Idealization and Projection in the Empirical Sciences: Husserl vs. Heidegger. *History of Philosophy Quarterly*, 6(4), <http://www.jstor.org/stable/27743910>

Kohák, E. (1986). The Crisis of Rationality and the 'Natural' World. *The Review of Metaphysics* 40, no. 1, 79-106. <http://www.jstor.org/stable/20128419>.

Luft, S. (2004). Husserl's Theory of the Phenomenological Reduction: Between Life-World and Cartesianism, *Research in Phenomenology*, 34, 198-234.

Učník, L. (2016). *The Crisis of Meaning and the Life-World : Husserl, Heidegger, Arendt, Patočka*. Ohio University Press.

Moran, D. (2015). Everydayness, Historicity and the World of Science: Husserl's Life-World Reconsidered. In: Učník, L., Chvatík, I., Williams, A. (eds) *The Phenomenological Critique of Mathematization and the Question of Responsibility. Contributions To Phenomenology*, vol 76. Springer.

Patočka, J. (2022). *The Selected Writings of Jan Patočka. Care For The Soul* (çev. Zucker, A.). Bloomsbury Publishing.

Patočka, J. (1996). *Heretical Essays in the History of Philosophy* (ed. James Dodd). Chicago&La Salle, Illinois: Open Court.

Ritter, M. (2017). Towards a Non-Eurocentric Analysis of the World Crisis: Reconsidering Patočka's Approach. *Research in Phenomenology*, 2017.

Rouse, J. (1987). Husserlian Phenomenology and Scientific Realism. *Philosophy of Science*, 54(2), 222-232

Şan, E. (2021). Dayanışma ve Topluluk: Günümüzü Jan Patočka ile Düşünmek. *Anxiety: Journal of Philosophy of the University of Uludag / KAYGI: Uludag Üniversitesi Felsefe Dergisi*. Vol. 20 Issue 2, 423-439. 17p. DOI: 10.20981/kaygi.961754.

Şan, E. (2017). Fenomenolojik Bir Sorun Olarak Kriz: Husserl ve Heidegger. *Felsefi Düşün*, Nisan 2017, sayı:8.

Zahavi, D. (2019). *Fenomenoloji. İlk Temeller* (çev. Bayazit, S.). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Želinský, D. (2019). Becoming Socrates: Five Elements of The Consecration Process and The Case of Jan Patočka. *European Journal of Social Theory*, 23(3), 370-388.

Zwart, H. (2022). Louis Althusser: Science and Ideology. In: *Continental Philosophy of Technoscience. Philosophy of Engineering and Technology*, vol 38. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-84570-4_5